

Igor Vrišer*

MESTO IN PODEŽELJE — EDEN OD ASPEKTOV SOCIALNEGA RAZLIKOVANJA

Mnogi družboslovci sodijo, da sta bila mesto in vas že skraja dva nasprotujoča si pojma. Mesto je pomenilo koncentracijo neagrarnih dejavnosti, v sociološkem smislu pa osredotočenje inovacij, prodornosti, eksperimenta in znanosti. V njem so se nastanile različne elitne plasti. Dobivalo se je čedalje večjo gospodarsko, politično in intelektualno dominacijo. Nasprotno temu je vas vse od neolita do 19. stoletja ohranila prvotne strukture in je le z velikim odporom sprejemala inovacije, ki jih je nudilo mesto. Ni čudno, če je konfliktna situacija med mestom in vasjo marsikdaj in marsikje dobila ne le značaj rivalstva, ampak celo razrednega boja.¹

Do sprememb v odnosih med mestom in vasjo je prišlo šele pod vplivi industrializacije in urbanizacije. Oba družbenoekonomska procesa sta povzročila izredno sociološko preobrazbo, obenem sta omogočila, da sta se mesto in vas povezala z neštetiimi vezmi. Vas je sicer ostala predvsem proizvajalec hrane, vendar je skoraj docela izgubila svoj samoskrbni značaj. Obenem se je mesto ne le po urbanistični, temveč tudi po funkcijski plati razširilo in razraslo v agrarno okolico. Vas je sprejela mnoge oblike mestnega življenja in se je prek mesta povezala z oddaljenimi tržišči. Mesto je po drugi strani prevzelo številne podeželske izseljence, mnogi meščani so se nastanili na podeželju itd. Vse to je pripomoglo, da se je v moderni družbi in v visoko kultivirani pokrajini pričel namesto dosedanje dihotomije mesto—vas tvoriti ruralno-urbani kontinuum, ki združuje oba pojava v novo, kvalitativno višje stoječo in razvitejšo pokrajinsko celoto.

Ta kratek uvod naj bi bil skromno izhodišče za nekatera razmišljanja o odnosih med mestom in vasjo v naši domovini. Preden pa poskušamo ugotoviti, v kakšni razvojni fazi so ti odnosi, moramo opredeliti oba pojava.

Se pred sto leti sta bila pojma mesto in vas dokaj jasno opredeljena. Postopna industrializacija in njej sledeča urbanizacija sta to staro delitev zbrisala. Pomnožilo se je število vasi, v katerih se je nastanilo neagrarno prebivalstvo, okoli mestnega roba pa so se izoblikovala različna predmestja in obmestna naselja z docela neagrarnim značajem.

* Dr., univ. prof., Oddelek za geogr. Fil. fak., 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, glej izvleček na koncu zbornika.

Glede na to se nam je zdelo primerneje za takšno, v večji ali manjši meri z urbanizacijo prepojeno pokrajino, uporabljati pojem podeželje (ruralna pokrajina) namesto že rahlo anahronističnega termina vas (angleško country, nemško Land, Gegend).²

Prav zaradi tega prepletanja je praktična razdvojitve podeželja od mest precej zapletena. Medtem ko je mogoče mesta s pomočjo nekaterih preizkušenih kriterijev še dokaj uspešno omejiti,³ je uvrstitev večjih polurbaniziranih ali z urbanizacijo močno prepojenih krajev, bodisi med mesta, ali pa v podeželje, v sedanosti lahko sporna, zlasti sedaj, ko kriterij »število in odstotek kmečkega prebivalstva« ni več odločujoč. Dilemo še povečujejo različna manjša mesta v velikosti pod 2000 ali celo 5000 prebivalcev, za katere pogosto ne vemo, ali naj jih uvrstimo med mala mesta ali naj jih vključimo med elementarna središča na podeželju. Nemški raziskovalci so pri opredeljevanju ubrali srednjo pot,⁴ v tej analizi pa smo uporabili razdelitev, po kateri smo med mesta uvrstili vsa naselja z več kot 2000 prebivalci. Navzlic tako postavljenemu in v bistvu enostavnemu stališču, opredelitev ni povsem zadovoljila. Sliko je močno zapletel izredno visok delež neagrarnega prebivalstva, ki živi na podeželju, dela pa v mestih. Razdvojitve urbanih naselij in podeželja je bila zaradi te prikrite urbanizacije ali hipourbanizacije v slovenski pokrajini v marsikaterem primeru močno problematična, kar potrjuje tudi naslednja tabela:

Ocena števila mestnega, podeželskega in agrarnega prebivalstva

Leto	Mestno prebivalstvo (naselja nad 2000 prebivalcev ob vsakem popisu)		Podeželsko prebivalstvo (skupno prebivalstvo manj mestno prebivalstvo)		Agrarno prebivalstvo (po ocenah ¹ in popisih)		Razlika med podeželskim in agrarnim prebivalstvom	
	število	%	število	%	število	%	število	%
1869	116.959	10,4 %	1.011.809	89,6 %	—	—	—	—
1880	141.645	11,9 %	1.040.378	88,1 %	958.758	81,1 %	81.820	6,9 %
1890	158.741	12,9 %	1.075.315	87,1 %	935.194	75,8 %	140.121	11,3 %
1900	191.468	15,1 %	1.076.587	84,9 %	929.027	73,3 %	147.560	11,6 %
1910	232.179	17,6 %	1.088.919	82,4 %	881.743	66,7 %	207.176	15,6 %
1931	296.522	21,4 %	1.089.300	78,6 %	814.644	58,8 %	274.656	19,7 %
1948	379.121	26,3 %	1.060.679	73,7 %	704.111	48,9 %	356.568	24,8 %
1953	437.278	29,1 %	1.067.149	70,9 %	618.674	41,1 %	448.475	30,5 %
1961	549.104	34,4 %	1.042.419	63,6 %	500.153	31,6 %	542.266	34,2 %
1971	719.567	41,6 %	1.005.521	58,4 %	311.156	18,1 %	694.365	40,9 %

Razlike so bile prav tako znatne tudi med posameznimi območji. Ovrednotenje urbanizacijske stopnje slovenskih občin s pomočjo več različnih indikatorjev,⁷ je pokazalo, da je bilo zares urbaniziranih samo naslednjih 17 občin: Celje, Hrastnik, ljubljanske občine, Maribor, Trbovlje, v nekoliko manjši meri pa Izola, Jesenice, Kočevje, Koper, Kranj, Ravne, Tržič in Zagorje. Izrazito ruralne pa so bile občine Lenart, Mozirje, Šentjur, Smarje in Trebnje, oziroma so imele zelo šibko urbanizacijo: Cerknica, Lendava, Ormož, Radlje, Ribnica in Žalec.

Kljub izredno hitri deagrarnizaciji, ki ji skorajda ni primera v Evropi,⁸ sta bili obe kategoriji, mesto in podeželje, — sodeč po zgornjih podatkih — še vedno prisotni v slovenski pokrajini in slovenska sodobna družba je bila še daleč od tega, da bi konflikti med mesti in podeželjem izginili. Nasprotno, obstajala je vrsta napetosti, ki so se praviloma po-

vezovale z nekaterimi drugimi razvojnimi in socialnimi problemi in se zato pogostoma nismo zavedali, da je iskati njihov izvor tudi v dihotomiji mesto—podeželje. Ti problemi so bili veliko ostrejši v manj razvitih in še prav posebno v izrazito agrarnih območjih.

Med temi konflikti je bilo treba v prvi vrsti omeniti številna nasprotja, ki so izvirala iz družbeno-ekonomskih razmer. Naša socialistična revolucija je dolga leta po vojni črpala svojo prvotno socialistično akumulacijo, ki je bila baza industrializacije, na podeželju pri kmečkem prebivalstvu. Sedaj, ko se je industrializacija razmahnila in so se razrasla mesta, ta mentaliteta še vedno ni izginila. Kmetijstvo, podezelsko obrtništvo in druge dejavnosti so ostale še vedno v veliko slabšem položaju, kot pa tipične mestne dejavnosti (trgovina, bančništvo, obmestno kmetijstvo). Podeželju se ni vračalo »minulega dela«, niti investicijskih sredstev, ki se jih je tam nabralo v povojnih letih. V mestih so se kopičila proizvodna sredstva, medtem ko je dobivalo podeželje le drobtine, četudi se je po obstoječi zakonodaji moral del sredstev vrniti tisti občini, iz katere so delavci prihajali na delo (in vendar so lahko tudi majhne investicije veliko pomenile, npr. Semič). Vse to je ustvarjalo marsikdaj na vasi občutek zapuščenosti in v bolj odmaknjenih predelih celo brezperspektivnost. Mladina in številno aktivno prebivalstvo srednjih generacij je zaradi tega množično odhajalo v mesta in se tam zaposlilo.⁹ Lahko upravičeno govorimo o begu ali celo eksodusu z dežele.

V našem ekonomsko-socialnem pojmovanju se pojav deagrarizacije še vedno ocenjuje kot napreden oziroma kot sinonim za razvito družbo. Toda hitri in marsikdaj nesmiselno pretirani potek deagrarizacije je marsikje povzročil nekakšno opustošenje podeželja. Pod vplivom takšnih nazorov o deagrarizaciji je kmetijska politika nihala od prisilne kolektivizacije in brezbržnosti do različnih kooperantskih poskusov, ki so se le deloma posrečili, saj je bilo pogostoma na razpolago premalo finančnih sredstev. Številna agrarna območja so se zaradi tega znašla v nekakšnem »rezervatu« ali »getu«¹⁰ in odhod iz njih je ustvarjal, ne glede na okoliščine in možnosti za življenje v mestih ali tujini, izseljencem nove perspektive. Namesto humanizacije, enakih možnosti za razvoj in enake oskrbe z javnimi službami, kar bi pomenilo odpravljanje socialnih razlik, smo izzvali masovni pojav dnevne migracije delovne sile¹¹ in povzročili intenzivno depopulacijo nekaterih pokrajin.

Koncentracija gospodarskega razvoja v mestih, hitri populacijski in gradbeni razvoj, bogatenje itd. je v mestih ustvarilo občutke prepotentnosti in brezbržnosti ali kar nerazumevanje do podeželja. Celo pri malih mestih, središčih podeželja, se je uveljavila značilna egoistična skrb za lastne potrebe in nezanimanje za oskrbo okolice, čeprav se je ravno pri teh urbanih naseljih najbolj občutil velik proizvodni presežek, ki so ga ustvarjali delavci in kupci s podeželja.¹² Resda bi bila enakomerna oskrba 5000 ruralnih naselij v SR Sloveniji težko izvedljiva naloga, vendar to ne bi smelo pomeniti zapostavljanja osnovnega socialističnega načela o enakih razvojnih možnostih za vse prebivalstvo.

Nerazumevanje mest do podeželja se je kazalo tudi v urbanistični politiki, ki se je vse do sprejetja urbanističnega zakona in zakona o regionalnem planiranju leta 1967 zavestno omejevala na ožji mestni prostor. Obenem se je dopuščalo, s pripombo, da gre za donosnejše investicije, širjenje mest v ruralno pokrajino. Močan dotok doseljencev v

mesta je zaradi hude stanovanjske stiske povzročal številne črne gradnje, ki so se večidel zidale v obmestnem podeželju, to je na prostoru, ki bi moral biti vzorec ruralno-urbanega kontinuuma. Žal se je ta prostor v številnih primerih spremenil v slabo urejeno in z zemljiško špekulacijo obremenjeno pokrajino. Značilno je, da ja naša urbanistična praksa vpeljala za urejanje podeželja samo pravno pasivno kategorijo »urbanistični red«,¹³ ni pa nikoli poznala ruralnega prostorskega planiranja. Podeželski prostor se je vse prevečkrat pojmoval kot rezerva in kot gospodarsko manj vredna pokrajina, ki si jo mesto upravičeno prilašča za gradnjo eksternih urbanih institucij (ceste, daljnovodi, skladišča, industrija itd.).

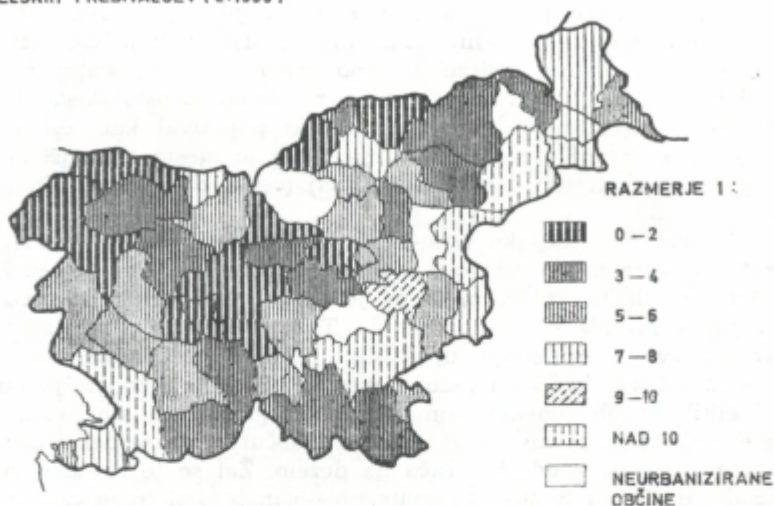
Večina teh nekoliko črno-belih karakteristik velja v prvi vrsti za pretežno agrarna in od mest oddaljena območja. Del slovenskega podeželja v bližini večjih mest pa je užival tudi nekatere prednosti, ki mu jih je prinašala »mestna renta«. Tako je izkoriščal mestno tržišče za prodajo svojih pridelkov, uporabljal cenejše mestne storitve in boljšo mestno oskrbo, hodil na delo v mesto, a živel na podeželju ob lastnih pridelkih in ob cenениh komunalnih in gradbenih storitvah. Pri tem podeželskem prebivalstvu se je najbolj občutilo, da se del denarja, ki ga ustvarja mesto, vendarle vrača na deželo. Žal se je pri tem znova pokazalo, da je bil ta tok v razvitejših občinah širši in je zajel več ljudi, kot pa v nerazvitih in pretežno agrarnih občinah.

Pri ocenjevanju razlik med mesti in podeželjem naletimo zaradi pomanjkanja ustreznega gradiva na številne težave. Zaradi tega je bilo nemogoče natančneje od vrednotiti, kolikšen del teh razlik je treba pripisati različni stopnji ekonomskega razvoja, kolikšen del je posledica dejstva, da je mesto nujno bolje opremljeno, ker oskrbuje tudi svojo okolico s storitvami, kolikšen del v mestu ustvarjenega denarja se vrača na deželo in kolikšen del je zares izraz socialnih neenakomernosti. Podatki, ki jih bomo navedli, so glede na to pretirani.

Za ilustracijo ekonomskih razlik smo najprej uporabili podatke o razlikah v obsegu ustvarjenega družbenega proizvoda med mesti in podeželjem (l. 1966). Razmerje med DP na enega mestnega (16,107.000 din) in na enega podeželskega prebivalca (3,559.000 din) je bilo 1 : 4,52.¹⁴ Takšna razlika je bila nedvomno rezultat velike nakopičenosti proizvodnje in storitev v mestih in dejstva, da so številni podeželski prebivalci hodili na delo v mesta oziroma uporabljali njihove storitve. Toda vsega vendarle ni mogoče pripisovati proizvodnim diferencam. Že bežen pregled po občinah pokaže, da so bile razlike največje v manj razvitih občinah (Ptuj, Murska Sobota, Ljutomer, Ormož, Trebnje, Sevnica in Novo mesto), kjer so naglo se razvijajoča mesta nakopičila izjemne proizvodne kapacitete v primerjavi z revno in zaostalo okolico. Tu so dosegle razlike tudi razmerje 1 : 32,6 pri Ptuj, 1 : 11,6 pri Novem mestu, 1 : 9,3 pri Ljutomeru, 1 : 8,9 pri Murski Soboti itd. Najbolj zmerne so bile difference pri gospodarsko razvitih občinah, npr. ljubljanske občine 1 : 1,6, Ravne 1 : 1,8, Zagorje 1 : 2,8, Kamnik 1 : 2,2, Jesenice 1 : 2,8 in Maribor 1 : 3 in seveda pri docela nerazvitih in neurbaniziranih občinah, kjer je bila izenačenost posledica splošne nerazvitosti (npr. Lenart, Šentjur, Šmarje).

Napravili smo še en poskus ocenitve ekonomskih razlik med podeželjem in mesti. Izbrali smo 13 občin, ki so bile pretežno urbanizirane

RAZMERJE MED DRUŽBENIM PROIZVODOM USTVARJENIM V MESTIH NA 1000 MESTNIH
PREBIVALCEV IN DRUŽBENIM PROIZVODOM USTVARJENIM NA PODEŽELJU NA 1000
PODEŽELJSKIH PREBIVALCEV (L. 1966)

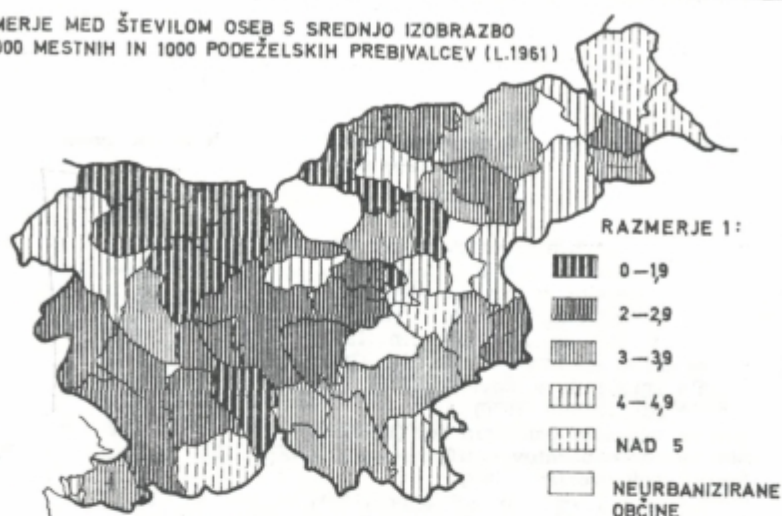

(Celje, Hrastnik, Izola, ljubljanske občine, Maribor, Piran, Ravne, Trbovlje in Tržič) in brez večjega agrarnega zaledja, in 12 pretežno podeželskih občin, ki so imele le skromno urbano središče ali pa so bile celo brez njega (Cerknica, Gornja Radgona, Grosuplje, Lenart, Lendava, Mozirje, Ormož, Radlje, Šentjur, Šmarje, Trebnje in Žalec). Za vsako skupino občin smo izračunali vrsto koeficientov,¹⁵ ki so pokazali odnos med številom prebivalstva na eni strani in osnovnimi sredstvi, narodnim dohodkom, proračunskimi sredstvi, prometom v trgovini na drobno in v gostinstvu in zgrajenimi stanovanji na drugi strani. Upoštevajoč te koeficiente in ugotovljeno razmerje med podeželskim in urbanim prebivalcem v ustvarjenem DP, je bil povprečen odnos 1 : 3,8.

Odnos med številom prebivalstva in nekaterimi indikatorji ekonomskih razmer v 13 urbanih in 12 podeželskih občinah

Indikatorji	Urbane občine	Ruralne občine	Razmerje podeželje: mesta
Vrednost osnovnih sredstev v mil. din na 000 prebivalcev	49,0	64,9	1:7,9
Vrednost narodnega dohodka v mil. din na 000 prebivalcev	21,9	29,0	1:3,52
Vrednost proračunskih sredstev v mil. din na 000 prebivalcev	1,11	1,75	1:2,49
Obseg prometa v trgovini na malo v mil. din na 000 prebivalcev	12,5	3,54	1:3,54
Obseg prometa v gostinstvu v mil. din na 000 prebivalcev	1,65	0,57	1:2,79
Število zgrajenih stanovanj na 000 prebivalcev	9,09	3,34	1:2,72

RAZMERJE MED ŠTEVILO OSEB S SREDNJO IZOBRAZBO
NA 1000 MESTNIH IN 1000 PODEŽELSKIH PREBIVALCEV (L.1961)

Nekoliko drugačne rezultate smo dobili pri primerjanju nekaterih splošnih socialnih indikatorjev. Tudi v tem primeru so bile opazne razlike, ki jih ni bilo mogoče docela pripisati boljši opremljenosti mest in njihovi centralnonaselbinski vlogi. Kot splošni indikator smo uporabili število prebivalcev z dokončano srednjo šolo in dokončano višjo oziroma visoko šolo. Podatki popisa prebivalstva iz l. 1961 po naseljih¹⁶ so pokazali, da je prišlo na 1000 prebivalcev v mestih 226,3 oseb s končano srednjo in 28,2 oseb s končano višjo ali visoko šolo. Na podeželju so bili ti pokazatelji 71,94 oziroma 3,91 na 1000 prebivalcev. Razmerje med podeželjem in mesti je bilo pri srednji izobrazbi 1 : 3,14 in pri višji oziroma visoki izobrazbi 1 : 7,21 v korist mest. Uporabljeni podatki so bili urejeni po kraju bivanja. Glede na to lahko domnevamo, da so bile razmere še slabše, saj je velik del teh oseb s srednjo oziroma visoko izobrazbo delal v mestih in ne na podeželju.

Tudi podatki o razlikah v oskrbi med 13 urbanimi občinami (ali 9 mesti) in 12 podeželskimi občinami brez večjega urbanega središča, ki smo jih uporabili malo prej, so opozorili na določene socialne razlike. Izračunali smo jih za naslednja razmerja: koliko zdravnikov, učiteljskega kadra v osnovni šoli, radioaparatorov, televizorjev in visokošolcev (glede na kraj stalnega bivanja)¹⁷ je prišlo na 1000 prebivalcev. Dobljeni koeficienti so se gibali med 1 : 1,38 pri učiteljskem kadru, 1 : 1,49 pri radioaparatih, 1 : 2,83 pri televizorjih do 1 : 4,23 pri visokošolcih in 1 : 7,06 pri zdravnikih, ali v poprečju 1 : 4,05. Tudi glede teh podatkov je bilo mogoče opaziti, da so bile razlike še posebno velike v manj razvitih občinah vzhodne Slovenije.

Pri dokončnem računu o tem, za koliko so mesta na boljšem od podeželja, je bilo treba koeficiente nekoliko zmanjšati in sicer za tisto minimalno oskrbo, ki so jo dosegle tudi najrevnejše občine. Če smo ta minimalni delež odšteli od mestnih koeficientov, smo dobili dejanski presežek, ki je pokazal, za koliko so bila mesta bolje oskrbovana ozi-

roma opremljena v primerjavi s tem minimumom. Minimalni delež smo izračunali iz poprečij za šest najbolj skromno opremljenih občin: Lenart, Mozirje, Ormož, Šentjur, Šmarje in Trebnje. Njegove vrednosti so bile naslednje:

Minimalni koeficient za 6 neurbaniziranih občin glede proizvodnje in oskrbe (na 1000 prebivalcev)

	6 neurbaniziranih občin	Presežek mest
Vrednost osnovnih sredstev v mia. din	2,12	46,88
Družbeni proizvod v mia. din (1966)	3,63	12,47
Narodni dohodek v mia. din (1970)	5,12	16,78
Promet v trgovini na malo v mia. din (1970)	3,31	9,19
Promet v gostinstvu v mia. din (1970)	0,58	1,07
Proračunska sredstva v mia. din (1970)	0,41	0,70
Število zgrajenih stanovanj (1970)	2,42	6,67
Število zdravnikov (1970)	0,48	2,58
Število učiteljev osnovnih šol (1970)	6,52	0,00
Število radioaparatur (1970)	241	108
Število televizorjev (1970)	70	156
Število oseb s srednjo izobrazbo (1961)	54	163
Število oseb z višjo in visoko izobrazbo (1961)	3,37	23,83
Število slušateljev višjih in visokih šol (glede na kraj bivanja) (1970)	4,32	10,58

Razen te minimalne oskrbe bi bilo treba, končno, odšteti od mestnega presežka še tisti delež, ki so ga mesta pridobila zaradi svojih funkcij kot centralna naselja, upoštevajoč pri tem njihovo hierarhijsko stopnjo. Žal to ni bilo izvedljivo, ker ni na razpolago podatkov po naseljih. Šele s to subtrakcijo bi dobili čiste vrednosti o tem, za koliko so mesta na boljšem od podeželja. Tako smo se pa morali zadovoljiti z »bruto koeficientom«, ki je opozarjal, da izkazujejo naša mesta v ekonomskih kategorijah in v oskrbi (v odnosu do prebivalcev) napram podeželju indeks 100 : 381.

Rezultati, ki smo jih dobili, so potrdili obstoj dokajšnjih socialno-ekonomskih razlik med mesti in podeželjem v Sloveniji. Te so bile v manj razvitih predelih vzhodne in severovzhodne Slovenije bistveno večje, kakor pa na Gorenjskem ali v okolici Ljubljane. Znatnejše so tudi bile pri manjših, kot pa pri velikih mestih. Vse to je potrjevalo mnenje, da je Slovenija, ali vsaj velik del njenega ozemlja, še daleč od ruralno-urbanega kontinuuma, ki bi pomenil pokrajino brez večjih socialno-ekonomskih nasprotij.

Literatura

1. Suvar Stipe, Neki aspekti konfliktnih odnosa selo-grad u našem društvu, Sociologija sela, 35—36, Zagreb, 1972, p. 3—15.
2. Kostić Cvetko, Selo i grad—kriteriumi razlikovanja, Sociologija sela, 11-12, Zagreb, 1966, p. 129—141.
3. Vrišer Igor, Mala mesta v SR Sloveniji, Ljubljana, 1969, p. 9—16.
4. Morgen Herbert, Ländliche Gemeinde, Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung, Hannover, 1970, p. 1790—1802.
5. Vrišer Igor, Mala mesta v SR Sloveniji, o. c., p. 43.
6. Šifrer Živko, Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji, Priказi in študije, VIII/11-10, Ljubljana, 1962.

7. Vrišer Igor, Mala mesta v SR Sloveniji, o. c., p. 37—43.
8. Puljiz Vlado, Izseljevanje stanovništva iz sela i poljoprivrede, Sociologija sela, 27-28, Zagreb, 1970, p. 14—25.
9. Klemenčič Vladimir, Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva, Geografski zbornik, XII, Ljubljana, 1971, p. 191—202.
10. Suvar Stipe, Neki aspekti konfliktnih odnosa selo-grad u našem društvu, o. c., p. 5—11.
11. Klemenčič Vladimir, Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti, o. c., p. 35—191.
12. Vrišer Igor, Mala mesta v SR Sloveniji, o. c., p. 75—82.
13. Zakon o urbanističnem planiranju, UL SRS 16/67.
14. Družbeni produkt, narodni dohodek in čisti osebni dohodek po mestih in večjih naseljih l. 1966, Ljubljana, 1969, zbral Zavod za statistiko SRS v Ljubljani za študijo Vrišer Igor, Mala mesta v SR Sloveniji, o. c. Statistični podatki po občinah SR Slovenije, XII. zvezek, Družbeni produkt in narodni dohodek, Ljubljana, 1967, Zavod za statistiko SRS.
15. Statistički godišnjak SFRJ, Beograd, 1972.
16. Popis stanovništva, XIII. Školska sprema i pismenost, Savezni zavod za statistiku.
17. Statistični podatki po občinah SR Slovenije, VIII. zvezek, šolstvo 1966/67 in 1970/71, Ljubljana, 1971, izdal Zavod SRS za statistiko.

Igor Vrišer

TOWNS AND RURAL AREAS — AN ASPECT OF SOCIAL DIFFERENTIATION

Many sociologists claim that the city and the rural areas were, originally, two separate notions. It was only during the nineteenth century that the city and the rural areas around it started to be linked by numerous ties. As a result of this evolution the urban rural dichotomy in the contemporary society and in highly civilised regions has been transformed into a rural-urban continuum which unites both phenomena into a new quality, in a regional entity of a higher order.

In Slovenia too, the two phenomena of the city or the town and of the rural area remained rather clearly distinguished until the end of the nineteenth century when the gradual industrialisation and the subsequent urbanisation blurred the sharp lines of the old dichotomy. It is, in fact, this intertwining of both processes which rendered a clear separation of both phenomena a rather complicated task. While it is possible to arrive at a still satisfactory definition of the urban places, using some well tested criteria, the definition of larger semi-urbanised tracts remains a contestable enterprise, in particular, if the share of the agricultural population is no more considered as a decisive criterion. In this paper all settlements in Slovenia of over 2000 inhabitants were considered as being urban. In spite of the use of such a simple criterion the classification proved not to be entirely satisfactory. The pattern, in Slovenia, is rather complicated because of the large share of the non-agricultural population that lives in »rural areas« but works in towns. The table below well illustrates the size of this »hypo-urbanisation«.

Year	a		b		c		d	
	Urban population in the Census year		Rural population		Agrarian population		Rural nad-agrarian population d = b - c	
1869	116.959	10,4 %	1,011.809	89,6 %	—	—	—	—
1880	141.645	11,9 %	1,040.578	88,1 %	958.758	81,1 %	81.820	6,9 %
1890	158.741	12,9 %	1,075.315	87,1 %	935.194	75,8 %	140.121	11,3 %
1900	232.179	17,6 %	1,088.919	82,4 %	881.743	66,7 %	207.176	15,6 %
1910	191.468	15,1 %	1,078.587	84,9 %	929.027	73,3 %	147.560	11,6 %
1931	296.522	21,4 %	1,089.300	78,6 %	814.644	58,8 %	274.656	19,7 %
1948	379.121	26,3 %	1,060.679	73,7 %	704.111	48,9 %	356.568	24,8 %
1953	437.278	29,1 %	1,067.149	70,9 %	618.674	41,1 %	448.475	30,5 %
1961	549.104	34,4 %	1,042.419	63,6 %	500.153	31,6 %	542.266	34,2 %
1971	719.567	41,6 %	1,005.521	58,4 %	311.156	18,1 %	694.365	40,9 %

In addition, there is a considerable variation between the smaller territorial units (regions). An assessment of the degree of urbanisation by means of several different indicators has revealed that only 17 out of 60 communes of Slovenia can be considered as urbanised: Celje, Hrastnik, Izola, Jesenice, Kočevje, Koper, Kranj, the five communes of Ljubljana, Maribor, Ravne, Trbovlje, Tržič and Zagorje. Five communes are not urbanised at all and in six communes urbanisation is very weak.

In spite of the extremely rapid deagrarianisation of the population the two categories, towns and rural areas, were still present in Slovenia, judging from the above mentioned evidence, and the Slovenian society was still far away from a state when the conflicts between rural and urban would have disappeared or would have been even considerably reduced. On the contrary, many tensions related to development and social problems were still in existence at the time of writing. As a result the conflicts are much sharper in the less developed parts of the country and, in particular, in the predominantly agricultural regions.

Many of these conflicts have their roots in the social and economic conditions. The socialist revolution in the post-war period was for many years getting the initial accumulation, used as a basis for industrialisation, from rural areas and from the agricultural production. Now that the industrialisation has been pushed far ahead and when the towns and cities have attained an unprecedented growth, the investments should have been gradually recompensated to rural areas. But this is hardly happening and the rural activities are still worse developed than those which are eminently urban (e. g. banking, commerce). The means of production continue to be concentrating in towns and urban areas while the rural areas get the crumbs. Such conditions have led to a sense of desolation in the agrarian rural areas and this, in turn, gives an additional impetus to the »flight from the land«.

In the current socioeconomic thinking deagrarianisation is still interpreted as a progressive process viz. as a synonym of the advancement toward a developed society. The too rapid deagrarianisation, however, has in many ways devastated many agricultural areas. The villages in many parts of the country found themselves in a position of »reservations« and the departure appeared to people to open new perspectives for the future, irrespectively from the actual conditions and chances for life in towns or abroad. The concentration of economic development in towns has created there a feeling of over-confidence and a lack of the concern for rural areas. Such egoistic care for their own needs and the

disinterest for rural areas has emerged even in the small towns of Slovenia although they have profited most due to the surplus created in them by commuters and shoppers from the adjacent rural areas.

The lack of the concern for rural areas found its expression also in the spatial planning policy. Rural planning, apart from passive restrictive measures, was virtually absent. Until the 1967 Regional planning Law was passed spatial planning used to be limited only to urban areas.

The influx of immigrants to towns has created a severe housing shortage which has, in turn, led to numerous cases of the "wild-cat" construction of houses in areas that have not been zoned for residential development.

From the urban point of view the peripheral areas were nothing but reservations of less valuable land considered to be the legitimate area of acquisition for external urban needs.

Most of the problems that were described in a somewhat exaggerated black and white colours are primarily true of the predominantly agricultural areas of peasant farming. People in parts of the rural areas close to the towns have enjoyed some of the advantages arising from the "urban rent": easy and direct access to urban markets for agricultural products, cheaper services, jobs within an easy reach, home supply of much of the food, etc. They were the people in rural areas which have mostly experienced the fact that some money created in the towns was nevertheless returning back to rural areas.

The lack of suitable data for the evaluation of the differences between urban and rural areas makes research rather difficult. In consequence it was impossible to establish clearly what are the causes of these differences viz. what is the relative importance of the different rates of economic growth, of the fact that towns are necessarily better provided with services of all kinds since they provide them also to their hinterlands, of the amount of revenue created in towns that trickles back to rural areas and of the actual social inequalities between urban and rural areas. The data which were used have not been "distilled" in this sense and are therefore by necessity exaggerated.

A general illustration is provided by the data on the differences of the social product created in towns and in rural areas which was calculated by communes and by regions. In Slovenia the differences in the social product per capita between urban and rural areas were (in 1966) 1:4,52. Differences within communes are much greater and, in the less developed communes, are at least 1. to 1:20 (Murska Sobota 1:8,9, Novo mesto 1:19,5, Ljutomer 1:9,3, Ptuj 1:32,6!). In the better developed communes the differences are within the range of 1:3 to 1:4 (the five communes of Ljubljana 1:1,5, Ravne 1:1,8, Jesenice 1:2,8, Maribor 1:3). The differences are, however, also small in the least developed communes, where they reflect the general low level of development.

Another attempt at an estimate of the economic differences between towns and rural areas was also made. Two sets of communes were singled out: 13 predominantly urbanised communes (Celje, Hrastnik, Izola, the five communes Ljubljana, Maribor, Piran, Ravne, Trbovlje and Tržič) which have only small sections of population outside of

towns and 12 predominantly rural communes which have no centres of an urban status (Cerknica, Gornja Radgona, Grosuplje, Lenart, Lendava, Mozirje, Ormož, Radlje, Šentjur, Šmarje, Trebnje and Žalec). For each set a series of coefficients between population and various other indicators was calculated in order to find out the mutual relationships (listed in the table below). The average of these coefficients was (if figures for the relation between the population and the social product are included) 1 : 3,8 for Slovenia as a whole.

The relation between the number of population and some indicators of economic conditions in 13 urban and in 12 rural communes of Slovenia.

Indicators	Communes		Urban-rural ratio
	Urban	Rural	
Value of fixed assets (in million Din)	49,0	69,4	1 : 7,9
Value of the national income (in million Din)	21,9	29,0	1 : 3,52
Turnover in retail trade (in million Din)	12,5	3,54	1 : 3,54
Communal budget (in million Din)	1,11	1,75	1 : 2,49
Turnover in catering (in million Din)	1,65	0,57	1 : 2,79
Number of built dwellings	9,09	3,34	1 : 2,75

Somewhat different results were obtained in the calculation of certain general social indicators. Considerable differences were noted also in this case although they cannot be ascribed entirely to better provision of services in towns their central-place functions. Such a general indicator is the number of people with the secondary education or with a higher school diploma. The figures from the 1961 Census of population show that there were, in towns, 226,3 such persons per 1000 inhabitants while the corresponding figure for rural areas was only 71,9. The respective figures for people with a high school diploma were, however, 28,2 and 3,91. The ratio was 1 : 3,14 in the first case and 1 : 7,21 in the second case.

The data on the provision of goods and services for both groups of communes also point at certain social differences. The ratios were calculated, in terms of the number of items per 1000 inhabitants, for the following items: doctors, teachers, radio sets, television sets, university students (by home place). The calculated ratios were 1 : 1,38 for teachers, 1 : 1,49 for radio sets, 1 : 2,83 for television sets, but 1 : 4,23 for students and 1 : 7,06 for doctors; the average was 1 : 4,05. These indicators are considerably greater in the less developed commune of eastern Slovenia.

In the final calculation these «gross coefficients» were reduced first for the amount of that minimal share or minimal provision which is typical of the least development communes. The share was obtained from the average for the least developed communes. The second step that was contemplated was to reduce the «surplus» in towns which is derived from their function as central places for a wider area of influence. The venture was, unfortunately, impossible because no data were available by settlements within communes. Thus only the «gross coefficient» could have been used. It showed, however, that the towns of Slovenia (viz. the urban areas) are in a relation of 1 : 3,81 as far as the economic activities and the provision of goods and services are concerned.

The results that have been calculated in such a way have confirmed that considerable socioeconomic differences exist between towns

and rural areas. These differences are also considerably greater in the less developed communes of eastern and northeastern Slovenia than in Upper Carniola (Gorenjska; or in the vicinity of Ljubljana. Also, the differences are more marked in the case of communes with small towns. The evidence has confirmed the generally held view that Slovenia — or at least a large part of the country — is still far from a balanced rural-urban continuum that would have been true for a region without notable socioeconomic contradictions.

Diskusija o referatu I. Vrišerja

S. Ilešič

Govoril bi o dveh stališčih, ki jih je dr. Vrišer načel. Izrazil je dvom, če je njegova tema geografska, polgeografska ali pa sploh ni geografska. Jaz bi bil njegovega končnega mnenja, da sploh ni geografska. O tem bom kasneje govoril.

Drugo je glede termina podeželje. Mislim, da imamo Slovenci srečo, da nimamo ta izraz. Ta problem nastopa v drugih republikah, kjer tega izraza nimajo. V Srbiji uporabljajo unutrašnjost, vendar ta termin v tem smislu ne pride v poštev. Tudi nekateri zahodnoevropski jeziki imajo s tem težave, še bolj pa v Ameriki, kjer vasi v bistvu sploh ni. Mislim, da je naš izraz podeželje povzet po nemškem vzgledu.

V. Kokole

To vprašanje je zelo zanimivo. Vendar so velike težave, kako to stvar zajeti. En kriterij je velikost glede na število prebivalstva. Danes govorimo o mestu na eni strani in o podeželju na drugi strani. Vendar je večji razpon marsikdaj med mesti samimi. Kvalitetno je mesto s 100.000 prebivalci različno od mesta z 20.000 prebivalci.

Pri vprašanju urbaniziranosti je vprašljivo, ali je ta pri majhnih mestih ravno tako močna kot pri velikih. Po organiziranosti je veliko mesto drugačno od malega mesta. Ali ima Slovenija z malimi mesti isto urbaniziranost, kot območje z velikimi mesti. En tak kriterij je posredovanje urbanih storitev podeželju. Velika mesta imajo že zaradi svojega velikega potenciala prebivalstva bolj pestro razporeditev dejavnosti višje stopnje.

Druga stvar je vprašanje teritorialnih enot. Če primerjamo različno velike teritorije, so pokazatelji drugačni. Občina Izola razen mesta in nekaj naselij drugega ne obsega, medtem ko so nekatere občine s številnimi velikimi vasi nerazvite. Kriterij opremljenosti, koliko pride npr. bruto produkta, je lahko tudi pri enakih teritorijih različen. Drug kriterij po opremljenosti je npr. število prebivalcev na učitelja. Akcijski radij teh šol je zelo majhen. Če vzamemo regije v Sloveniji, se te razlike hitro izravnava in so seveda dosti manjše kot če bi izvedli le primerjavo po občinah. Vprašanje urbaniziranosti ima še en drug aspekt. Če ga gledamo tako, da je to posredovanje mestnih storitev, potem mesto ni fizični pojav, ampak že socio-ekonomski pojav. Največje razlike v razvitosti niso pri nas med mestom in deželo, ampak med urbaniziranimi območji posameznih vodilnih središč in med ostalimi ruralnimi območji.

I. Vrišer

S takimi referati je vedno težava. Uporabljajo namreč gradivo, ki po karakterju ni čisto in ima vrsto napak. Vendar je nujno, da se postavijo neke preproste meje. Urbanizacijo sem na ta način omejil, seveda ne najboljše. Vsaka druga sprememba bi povzročila dodatno kompliciranje že tako kompliciranega pojava. Zavedam se vseh teh slabosti; vem, da je vprašljivo, če lahko sploh primerjamo oskrbo z zdravstvenim in z učiteljskim osebjem, saj imata obe različen značaj. Tudi dobimo drugačno sliko, če vzamemo večje ali manjše območje. Statistično se lahko vedno poigramo in dobimo različne podatke. Moje ambicije so bile bolj skromne. Želel sem samo izzvati

zanimanje za to problematiko, ki jo ponavadi mešamo z razvojnimi problemi na eni strani in s centralno naselbinsko razmestitvijo in opremljenost mest na drugi strani. Večina teh razlik izvira iz razvitosti in nerazvitosti območja, kajti rezultati, tako kot so sporni, pa vendar kažejo, da so te razlike najbolj problematične v severovzhodni Sloveniji, kjer imamo nekaj razmeroma dokaj ugodno razvitih mest ali pa mestec, toda podeželje je na veliko nižji ravni.

Hotel sem torej izzvati vaše zanimanje in opozoriti na nekatere drugačne poglede glede odnosov med mesti in med mesti in podeželjem. Želel sem tudi opozoriti na idejo, ki jo danes sociologi, urbanisti in ekonomisti zastopajo o tem, kakšna naj bi bila naša pokrajina v prihodnosti. Ali naj bi bila to še vedno delitev na mesto in podeželje, ali naj bi bilo to nekaj kvalitetno novega. Pojavlja se namreč ideja ruralno urbanega kontinuuma; nič več ostrih meja, ampak nek postopen prehod, ki pa ne pomeni razlik v stopnji opremljenosti, temveč le razlike v okolju.